

W obliczu Zagłady

Część III. Sprawcy i ich pomocnicy

1. Podziel uczniów na pięć grup i każdej z nich daj jedną fotografię (załączniki 15–20). Następnie poproś uczniów, by najpierw w grupach, a potem na forum klasy opisali sytuację przedstawioną na zdjęciach według następującego schematu:
  - Przyjrzyj się uważnie znajdującym się tam osobom i omów ich zachowanie. Kim są? Co robią? Co możesz powiedzieć na temat emocji wyrażanych przez ludzi przedstawionych na zdjęciach?
2. Po zaprezentowaniu przez uczniów na forum klasy wszystkich fotografii poproś, by na zdjęciach wskazali osoby, które ich zdaniem można uznać za sprawców lub ich pomocników. Następnie przedyskutujcie kwestie różnicy pomiędzy sprawcami a ich pomocnikami oraz problemem winy i odpowiedzialności poszczególnych osób za Holokaust.
  - Kogo można uznać za sprawcę, a kogo za pomocnika sprawcy?
  - Jaka jest podstawowa różnica pomiędzy nimi?
  - Czy wszyscy ponoszą taką samą odpowiedzialność za to, co się stało z Żydami?
  - Czy można ich obarczyć taką samą winą za zbrodnie popełnione na Żydach?
3. Rola okupantów niemieckich

Zaprezentuj uczniom materiał audiowizualny z kolekcji USC Shoah Foundation Institute: relacja 3 – *W obliczu Zagłady. Sprawcy i ich pomocnicy* (część 1: fragment relacji Majera Grosmana) oraz poproś ich o przeczytanie tekstów źródłowych (załącznik 4), a później na tej podstawie przedyskutujcie następujące kwestie:

  - Major Grosman w swojej relacji opowiada, że widział niemieckiego żołnierza, jak z zimną krwią zamordował żydowską dziewczynkę. Zanim to zrobił, poczęstował ją kanapką, a następnie zastrzelił. Jak myślisz, dlaczego to zrobił? Czy dlatego, że dziewczynka była Żydówką? Jaka mogła być jego moralność i system wartości? Czy taki system wartości jest normalny? Jak został ukształtowany?
  - W jaki sposób major Trapp usprawiedliwiał akcję mordowania Żydów? Co miało ułatwić żołnierzom wykonanie rozkazu?

W obliczu Zagłady

Część III. Sprawcy i ich pomocnicy

- Dlaczego niemieccy dowódcy twierdzili, że Żydzi są odpowiedzialni za bombardowania niemieckich miast? Dlaczego żołnierze uwierzyli w te argumenty?
  - Co robili Niemcy, aby zagłuszyć w żołnierzach sumienie i poczucie winy za popełniane zbrodnie?
  - Po wojnie większość zbrodniarzy niemieckich tłumaczyła swoje postępowanie koniecznością wykonywania rozkazów, podczas gdy byli również i tacy, którzy odmawiali udziału w masowych egzekucjach i nie ponosili za to surowych kar. Co o tym myślisz? Kiedy twoim zdaniem żołnierz ma prawo odmówić wykonania rozkazu?
  - Skomentuj słowa: „Nic nie czułem, robiąc te rzeczy, ponieważ otrzymałem taki rozkaz. W ten sposób zostałem wychowany” (Josef Kramer, komendant obozu w Belsen).
  - Jakie mogą być skutki bezkrytycznego myślenia i ślepego wykonywania rozkazów?
  - Czy znasz przykłady innych sytuacji, gdy nadużywano prawa do wydawania rozkazów?
  - Jak powinniśmy postępować, gdy ktoś wydaje nam polecenia? Jak powinniśmy oceniać treść poleceń?
- 4.** Przedstaw uczniom podstawowe informacje na temat wysiłków międzynarodowych zmierzających do ukarania zbrodniarzy nazistowskich (m.in. procesy norymberskie, proces Adolfa Eichmanna, proces załogi Auschwitz) oraz współczesnych rozwiązań prawnych dotyczących ścigania sprawców zbrodni ludobójstwa.

5. Rola ludności lokalnej

Poproś uczniów o przeczytanie tekstów źródłowych (załącznik 5) i przeprowadź z nimi na ten temat dyskusję.

Pytania do dyskusji:

- O czym mówi rozkaz Reinharda Heydricha z 29 czerwca 1941 r.? Do kogo był adresowany i w jakich okolicznościach został wydany?
- W jakich okolicznościach doszło do wystąpienia Polaków przeciwko ludności żydowskiej w Radziłowie?
- Jak rolę w pogromie odegrali Niemcy?
- Jaką formę przybrały prześladowania Żydów przez Polaków?

W obliczu Zagłady

Część III. Sprawcy i ich pomocnicy

- Zastanów się, co mogło być powodem tak brutalnego wystąpienia Polaków przeciwko ich żydowskim sąsiadom. Jakie jest twoje zdanie na temat winy zbiorowej?
- Czy wiesz o innych pogromach? Gdzie się wydarzyły?

Przedstaw uczniom informacje na temat pogromów antyżydowskich, które miały miejsce na terytoriach podbitych przez Niemców w czerwcu i lipcu 1941 r. po inwazji na Związek Radziecki i ziemie przezeń okupowane. Pokaż mapę regionu, wskazując miejsca, w których do nich doszło, np. Kowno, Lwów, Jedwabne. Omów przyczyny pogromów, wskazując m.in. na zagadnienie niemieckiej inspiracji oraz wykorzystywania przez okupanta antysemitycznych nastrojów okolicznej ludności, które zostały spotęgowane postrzeganiem Żydów jako komunistów lub zwolenników władz sowieckich. Potem przedyskutuj z uczniami problem „amnezji społecznej”, która miała miejsce w latach PRL w kwestii dotyczącej tragicznych relacji polsko-żydowskich w okresie wojny.

Pytania do dyskusji:

- Dlaczego sprawa pogromów podczas II wojny światowej została przedstawiona szerszej opinii publicznej dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku? Dlaczego problem wzbudził wiele kontrowersji i zainicjował dopiero wtedy tak ożywioną debatę publiczną?
  - Czy są ci znane przypadki waśni między sąsiadami, którzy żyli w zgodzie, a następnie zaczęli się nienawidzić i prześladować? Poszukaj informacji na temat takich wydarzeń i miejsc, gdzie do nich doszło. Na ich podstawie przeprowadźcie w klasie lub szkole dyskusję o przyczynach takich konfliktów i sposobach zapobiegania im.
- 6.** Zaprezentuj uczniom materiał audiowizualny z kolekcji USC Shoah Foundation Institute: relacja 3 – *W obliczu Zagłady. Sprawcy i ich pomocnicy* (część 2: fragment relacji Michała Głowińskiego) i na tej podstawie przedyskutujcie następujące kwestie:
- Michał Głowiński w swojej relacji wspomina sytuację, gdy do mieszkania, w którym się ukrywał wraz z matką, przyszedł pewien mężczyzna. Człowiek ten powiedział, że ich wyda, jeżeli nie zapłacą okupu. Ludzi, którzy szantażowali ukrywających się Żydów, określa się mianem szmalcowników. Zastanów się, czym mogli się oni kierować w swoim postępowaniu. Wyjaśnij,

W obliczu Zagłady

Część III. Sprawcy i ich pomocnicy

---

dlatego Armia Krajowa zwalczała szmalcowników. Spróbuj zredagować mowę oskarżycielską w procesie szmalcowników.

- Gdy matka poszła po pieniądze, Michał został sam z mężczyzną, który by zabić czas, zaproponował, że zagra z nim w szachy. Po latach Głowiński porównuję tę sytuację do znanego w kulturze europejskiej motywu gry w szachy ze śmiercią, często przedstawianego przez artystów. Zastanów się, dlaczego Michał miał takie skojarzenia.
- Motyw gry w szachy ze śmiercią znalazł się w filmie wybitnego szwedzkiego reżysera Ingmara Bergmana pt. *Siódma pieczęć*. Jak sądzisz, dlaczego artyści często nawiązują do tego motywu?

7. Poproś uczniów o przeczytanie tekstu źródłowego (załącznik 6) na temat demoralizacji społeczeństwa polskiego i udziału w prześladowaniach ludności żydowskiej, a następnie przedyskutuj z nimi ten problem.

Pytania do dyskusji:

- Czym według autorki spowodowana była demoralizacja społeczeństwa polskiego? Jakie były jej przejawy?
- Jaki stosunek do opisanych „haniebnych” czynów prezentuje autorka? Z czego on wynika? (Zapoznaj się z notą biograficzną Zofii Kossak-Szczuckiej).
- Zastanów się i wraz z innymi przedyskutuj na forum klasy, czy wysuwane przez autorkę propozycje przeciwdziałania „demoralizacji” i „zdziczeniu” miały w warunkach wojennych szansę na powodzenie? Od czego jeszcze mogło zależeć powodzenie tego przedsięwzięcia?
- Jakie działania podejmowano dla ratowania ludności żydowskiej? Kto to czynił i z jakim powodzeniem? Odszukaj informacje na ten temat, korzystając z publikacji uwzględnionych w bibliografii.

8. Zaprezentuj uczniom materiał audiowizualny z kolekcji USC Shoah Foundation Institute: relacja 3 – *W obliczu Zagłady. Sprawcy i ich pomocnicy* (część 3: fragment relacji Marii Szarach) i na jego podstawie przedyskutujcie następujące kwestie:

- Zastanów się, dlaczego niektórzy Polacy wydawali Niemcom ukrywających się Żydów.
- Czy zgadzasz się z opinią Marii Szarach, że gdyby nie szmalcownicy, Niemcy nie byłiby

W obliczu Zagłady

Część III. Sprawcy i ich pomocnicy

---

w stanie zgładzić tylu ludzi? Uzasadnij swoje stanowisko.

- Zastanów się, czy żywione przez brata i matkę Marii Szarach obawy przed zagrożeniem czyhającym na Żydów po drugiej stronie muru były uzasadnione. Przedyskutuj ten problem w gronie kolegów i koleżanek. Szukając argumentów za i przeciw, weź pod uwagę wiedzę wyniesioną z całej lekcji. Dyskusję na ten temat należy przeprowadzić metodą **analizy SWOT**, która polega na rozważeniu mocnych i słabych stron danej sytuacji oraz określeniu wynikających z nich szans i zagrożeń.

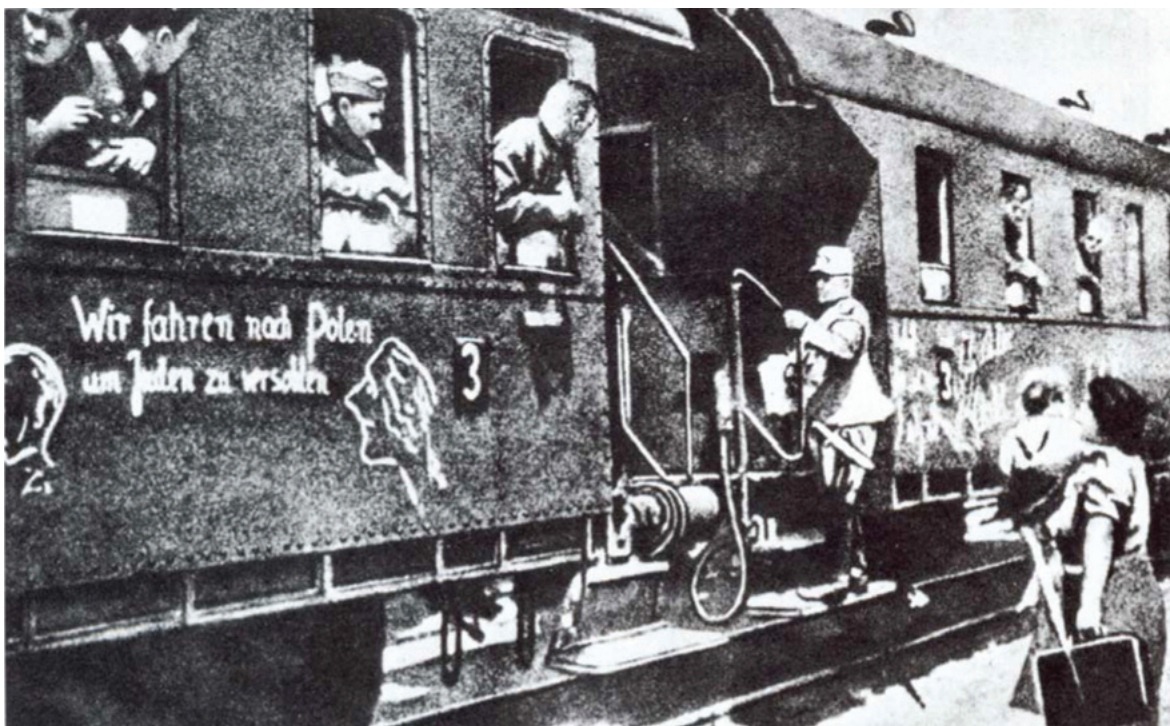
Pozostać w getcie czy przejść na stronę aryjską?

Strony MOCNE	Strony SŁABE
ZAGROŻENIA	SZANSE

Austriacy naziści zmuszają Żydów do czyszczenia ulic. Temu poniżaniu godności człowieka przygląda się tłum gapiów, w tym młodzież i małe dzieci.

Źródło: Archiwum Fotografii Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie, dzięki uprzejmości National Archives and Records Administration, College Park.

Żołnierze niemieccy wyruszający koleją na wojnę, wrzesień 1939 r. Napis na wagonie głosi: „Jedziemy do Polski rozprawić się z Żydami”.

Źródło: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

[Po lewej] Członkowie niemieckiego batalionu policyjnego, dołączonego do Einsatzgruppe „C”, pozujący do zdjęcia na dworcu w Wiedniu przed wyjazdem do Drohobycza na Ukrainie.

Źródło: Archiwum Yad Vashem, © Archiwum Fotografii Yad Vashem, FA-3/4.

[Po prawej] Akcja masowego rozstrzeliwania ludności żydowskiej w Winnicy na Ukrainie latem 1942 r.

Źródło: Archiwum Fotografii Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie, dzięki uprzejmości Biblioteki Kongresu.

Adolf Eichmann, odpowiedzialny za przygotowanie i realizację „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”, m.in. za organizację transportów Żydów z różnych krajów Europy do obozów zagłady zlokalizowanych na okupowanych ziemiach polskich. Wypełniając to zadanie, wykazał się wzorową sprawnością biurokratyczną i żelazną konsekwencją. Był gorliwy w wykonywaniu powierzonych mu obowiązków i zadań. Po wojnie osądzony w Jerozolimie jako „morderca zza biurka” i skazany na karę śmierci. Zdjęcie przedstawia Eichmanna podczas procesu sądowego w 1961 r.

Źródło: Archiwum Fotografii Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie.

Tomaszów Mazowiecki, jesień 1939 r. Obcinanie bród było jedną z form znęcania się żołnierzy niemieckich nad Żydami w pierwszych miesiącach wojny. Odbywało się to często w asyście lokalnej ludności.

Źródło: Archiwum Fotografii Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie, dzięki uprzejmości Instytutu Pamięci Narodowej.

Pogrom Żydów w Kownie na Litwie. Członkowie i sympatycy Frontu Litewskich Aktywistów (nacjonalistycznej organizacji współpracującej z Niemcami) w brutalny sposób zamordowali w dniach 25–29 czerwca 1941 r. kilkuset kowieńskich Żydów (w tym wiele kobiet i dzieci).

Źródło: Bundesarchiv, B 162/364, obraz 20.

A

Relacja niemieckiego policjanta ze 101 Pomocniczego Batalionu Policji na temat egzekucji Żydów w Józefowie koło Biłgoraju, dokonanej latem 1942 r.

Major Wilhelm Trapp [dowódca batalionu] oświadczył, iż na miejscu, w którym się znajdujemy, mamy przeprowadzić masową egzekucję przez rozstrzelanie, i wyraźnie powiedział, iż ci, których mamy rozstrzelać, to Żydzi. W czasie wystąpienia polecił, żebyśmy pomyśleli o naszych żonach i dzieciach w ojczyźnie, które musiały znosić bombardowania lotnicze. Musimy szczególnie zachować w pamięci fakt, że wiele kobiet i dzieci straciło życie na skutek tych bombardowań. Myślenie o tych sprawach ułatwi nam wykonanie rozkazu w czasie nadchodzącej akcji. Major Trapp stwierdził, iż akcja ta nie jest w jego stylu, ale że otrzymał takie rozkazy od wyższego dowództwa.

B

Fragment zeznania Kurta Möbiusa, byłego funkcjonariusza batalionu policji w Chełmnie, na temat motywacji udziału w masowych mordach Żydów, złożonego w czasie procesu 8 listopada 1961 r.

Chciałbym dodać, że nie przyszło mi do głowy, iż rozkazy te mogą być niesprawiedliwe. Wiem, że obowiązkiem policji jest obrona niewinnych obywateli, ale wówczas żywiłem przekonanie, że Żydzi byli ludźmi winnymi. Wierzyłem w to, co głosiła propaganda, iż byli wszyscy kryminalistami i podludźmi oraz że stanowili przyczynę upadku Niemiec po pierwszej wojnie światowej. Dlatego nie powstała w mojej głowie myśl, że można odmówić wykonania lub uchylić się od rozkazu udziału w eksterminacji Żydów.

Źródło: Daniel Jonah Goldhagen, *Gorliwi kaci Hitlera. Zwyczajni Niemcy i Holocaust*, Warszawa 1999, s. 196 i 167.

A

Fragmenty dalekopisu Reinharda Heydricha z 29 czerwca 1941 r. do dowódców Einsatzgruppen w sprawie „akcji samooczyszczających” i roli, jaką w ich trakcie mają odgrywać niemieckie formacje wojskowe i policyjne

Nie należy stawiać przeszkód dążeniom do samooczyszczania występującym w antykomunistycznych i antyżydowskich kręgach na nowo zajętych obszarach. Przeciwnie, należy je wywoływać, nie pozostawiając śladów, intensyfikować, jeśli to potrzebne, oraz kierować na odpowiednie tory, w taki sposób, żeby miejscowe „koła samoobrony” nie mogły później powoływać się na rozporządzenia lub udzielone polityczne przyrzeczenia. [...] Tworzenia stałych oddziałów samoobrony z centralnym kierownictwem należy na początku unikać; zamiast nich celowe jest wywoływanie miejscowych pogromów, w sposób wyżej przedłożony.

Źródło: Tomasz Szarota, *U progu zagłady. Zajścia antyżydowskie i pogromy w okupowanej Europie. Warszawa, Paryż, Amsterdam, Antwerpia, Kowno, Warszawa 2000*, s. 294–295, przełożyła Łada Jurasz-Dudzik.

B

Relacja Chany Finkelsztein, dwunastoletniej uczennicy szkoły żydowskiej w Białymstoku, o wystąpieniach antyżydowskich w Radziłowie, złożona 12 października 1945 r.

Moje przeżycia w czasie okupacji niemieckiej.

[...] Kiedy przyjechali Niemcy, rozpoczęła się żydowska zagłada. Natychmiast zaczęto gnębić Żydów. Od razu, jak Niemcy wkroczyli do miasteczka, Polacy pytali się Niemców, co grozi za zabicie Żyda. Niemcy odpowiedzieli, że zupełnie nic, że wolno. Polacy od razu zaczęli urządzać pogromy. Nocą napadali na żydowskie domy. Wyciągali mężczyzn z domu i bili do utraty przytomności. I tak noc w noc. Potem łapali ludzi na ulicach i dręczyli bez wyjątku. Prowadzono ich do rzeki i dręczono [...] Następnie wynieśli święte księgi z beit midraszu na drogę, wypędzili starych Żydów, by wzięli je na swe barki i zanieśli do rzeki. Łapali starych Żydów z brodami, obcinali połowę brody i robili karykatury, bili, żeby się wykrzywiali. [...] Niemcy zgromadzili Żydów na rynku i powiedzieli do Polaków: „Macie tu wszystkich Żydów, róbcie z nimi, co chcecie”. I odjechali. Polacy męczyli, kogo chcieli. [...] Siedzieliśmy w domu. Myśleliśmy, że skoro wypuszczono nas z rynku, nie będą się nas czepiać. Ale przyszli po nas. Wypędzili nas z domu. Poprowadzono nas do tamtych Żydów. Byliśmy może sto metrów od stodoły, kiedy usłyszeliśmy strzał i zobaczyliśmy dym. Podpalono stodołę z Żydami. Chłopcy nas zostawili. Wtedy uciekliśmy już w pole. Słychać było głosy męczenników, aż ziemia drżała. Smród palonych ciał niósł się po polach.

Źródło: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Fragment artykułu redakcyjnego zamieszczonego w katolickim tygodniku „Prawda”, redagowanym przez Zofię Kossak-Szczucką, na temat demoralizacji społeczeństwa polskiego wynikającej z udziału w prześladowaniach i mordach ludności żydowskiej, wiosna 1942 r.

Pałącą staje się kwestia demoralizacji i zdziczenia, jaką rzezie żydowskie wprowadzają wśród nas. Nie sami bowiem szaulisi, volksdeutsche lub Ukraińcy używani są do potwornych egzekucji. W wielu miejscowościach [...] w masakrze brała udział na ochotnika miejscowa ludność. Przeciw podobnej hańbie trzeba przeciwdziałać wszelkimi dostępnymi środkami. Uświadamiać ludzi, że stają się Herodowymi siepaczami, piętnować w tajnej prasie, nawoływać do bojkotowania katów, grozić, zapowiadać na morderców surowe sądy wolnej Rzeczypospolitej. Na razie nikt tej sprawy nie porusza; prasa wstydliwie ją przemilcza, a zło się szerzy jak epidemia, zbrodnia przechodzi w nałóg. Pod żadnym pozorem nie można dopuścić, by zaraza zezwierżenia i sadyzmu przeniosła się do nas.

Źródło: „Żegota”. Rada Pomocy Żydom 1942–1945. Wybór dokumentów, Warszawa 2002, s. 21.